

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.5>

Data przesłania artykułu: 28.02.2023

Data akceptacji artykułu: 1.07.2023

DAVOR JANKULOSKI

Macedońska Akademia Nauk i Sztuk, Macedonia Północna
(Macedonian Academy of Sciences and Arts, North Macedonia)

Семантичка деривација на прасловенскиот глаголски корен *vi- (*viti, *vьjǫ, *vьjetь) во македонскиот јазик

Semantic derivation of the Proto-Slavic verbal root *vi- (*viti, *vьjǫ, *vьjetь) in Macedonian language

Abstract

In the recent years the employees of the Research Center for Areal Linguistics at the Macedonian Academy of Sciences and Arts have been working on a new approach for the description of the word formation system in the Macedonian language. The approach consists of researching groups of lexemes derived from the same root attested in the Proto-Slavic language. According to Markovikj and Topolińska (Марковиќ и Тополињска, 2019), one of the most important processes that presents the systematic transfer of information from the semantic continuum to the lexicon of the language is the semantic derivation. This process allows the observation of the associative sequences, which retain the basic, initial semantic components, transmitted from the man and from the real physical world to the human mental world. The research is based on the anthropocentric-spatial language theory which helps to analyse how the basic semantic component embedded in some verbal roots representing basic human conditions and activities can transfer and rise through evolution of the conceptualization. In this paper, the author analyzes the formal and the semantic derivation of the Proto-Slavic root *vi- in the Macedonian language, which has developed several variations since the Proto-Slavic period.

Keywords: Macedonian language, word formation nest, semantic concept, anthropocentric-spatial language theory

Derywacja semantyczna prasłowiańskiego rdzenia czasownika **vi-* (**viti*, **vbjo*, **vjetb*) w języku macedońskim

Streszczenie

W ostatnich latach w Centrum Badawcze Lingwistyki Arealnej Macedońskiej Akademii Nauk i Sztuk trwają prace nad nowym podejściem do opisu systemu słotwórczego w języku macedońskim. Podejście to polega na badaniu grup leksemów wywodzących się z tego samego rdzenia zaświadczonych w języku prasłowiańskim. Według Markovik i Topolińskiej (Марковиќ и Тополињска, 2019) jednym z najważniejszych procesów przedstawiających systematyczny transfer informacji z kontinuum semantycznego do leksykonu języka jest derywacja semantyczna. Proces ten pozwala na obserwację ciągów asocjacyjnych, które zachowują podstawowe, inicjalne komponenty semantyczne, przekazywane z człowieka z realnego świata fizycznego do ludzkiego świata mentalnego. Badania opierają się na antropocentryczno-przestrzennej teorii języka, która pomaga przeanalizować, w jaki sposób podstawowy komponent semantyczny osadzony w niektórych rdzeniach czasownikowych reprezentujących podstawowe uwarunkowania i działania człowieka może przenosić się i rozwijać poprzez ewolucję konceptualizacji. W artykule autor analizuje formalną i semantyczną derywację rdzenia prasłowiańskiego **vi-* w języku macedońskim, który od czasów prasłowiańskich rozwinął kilka odmian.

Słowa kluczowe: język macedoński, gniazdo słotwórcze, koncepcja semantyczna, antropocentryczno-przestrzenna teoria języka

Вовед

Семантичката деривација претставува процес во јазичната еволуција преку кој може да се набљудува системскиот пренос на информации од семантичкиот континуум во лексиконот на јазикот. Овој процес овозможува анализа на развојот на семантичките компоненти вградени во лексичките единици.

Нашиот пристап се состои во истражување на групите лексеми деривирани од иста зборообразувачка база во форма на коренска основа засведочена во прасловенската јазична заедница. Марковиќ и Тополињска (2019) покажаа дека овој процес најдобро го отсликуваат прасловенските глаголски основи, кои што се однесуваат на прототипните човекови позиции и движења со рака. Тие ги задржуваат базичните семантички компоненти, коишто понатаму преку процесите на деривација се пренесуваат од човекот и неговиот однос кон просторот и материјалниот свет до мисловниот, апстрактниот, т.е. менталниот свет. Селекцијата на овие основи се базира на уверувањето дека основен клуч кон човековата концептуализација на светот е совладувањето на просторот во којшто човекот се нашол, како и искористувањето на тој простор за подобрување на животните услови и изградба на една осмислена визија на светот што го опкружува, а јазикот во текот на својот развој се

обидува на најверодостоен начин да ја отслика таа човекова концептуализација. Оваа теоретска поставка се базира на антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот (Topolińska, 1996):

Во основата на оваа теорија е човекот и неговото кодирање во јазикот, односно пренесувањето информација за човекот од семантичкиот континуум на граматичко ниво. Токму човекот, односно информацијата за +/- човек, +/- фактивност и +/- определеност стојат највисоко на скалата на информации кои под влијание на семантичките импулси добиваат јасни и транспарентни граматички показатели. Во тој контекст го ставаме и просторот, односно прототипниот однос човек – простор кој е меѓу првите односи кои имале највисока потреба да бидат изразени преку човековиот јазик. (Марковиќ, Тополињска, 2019, с. 18)

Во овој текст ќе ги проследиме процесите на формалната и на семантичката деривација на прасловенскиот корен *vi- (*viti, *vbjǫ, *vbjetь) во македонскиот јазик, како еден од оние глаголски корени кои во себе имаат вграде-на семантика којашто се однесува на човековото совладување на просторот.

Етимолошка анализа

Прасловенската глаголска форма *viti, *vbjǫ (1 sg.), *vbjetь (3 sg.) со значење ‘(се) витка, (се) искривува и сл.’ наоѓа свои континуанти во современите словенски јазици, сп. пол. *wić*, чеш. *vít*, слч. *vit*, г.луж. *wić*, д.луж. *wiś*, рус. *вить*, белорус. *віць*, укр. *вiти*, слн. *víti*, срп. *vi̋ти*, хрв. *viti*, буг. *вія*, мак. *vie*.

Сродство на прасл. *viti се согледува во балтичките јазици, сп. литв. *výti* ‘искривува, извиткува’, латв. *vīt* – со истото значење (Dersken, 2015, с. 508). Паралели се бележат и во латинското *viēre* ‘врзува, плете’, староиндиското *váyati* ‘плете, ткае’ итн., а заедничкото потекло се лоцира во праиндоевропскиот корен *u̯eh₁- / *u̯ei̯h₁-, чија основна семантика се претполага ‘(се) врти, витка’ (Rix, 2001, с. 695; Boryś, 2005, с. 689; Derksen, 2008, с. 522; Snoj, 2016, с. 846).

Уште во прасловенскиот период биле развиени неколку превојни основи: *vi- / *vbj- (< пие. *u̯ih₁- / *u̯ei̯h₁), *voj- (< пие. *u̯oi̯h₁-V), а засведочена е и основата *věj- (< пие. *u̯ēi̯h₁-).

Формална деривација

Прасловенската глаголска основа *vi- во македонскиот јазик станала продуктивна особено во рамките на глаголската деривација. Од неа се развила основната непрефиксирана глаголска форма *vie*. Суфиксот -e(-a) овозможил формирање на уште еден имперфективен глаголски дериват – *viva*¹,

¹ За моделите на имперфектни глаголи види повеќе кај Видоески (1999, с. 231).

додека со суфиксот *-не* се добил глаголот *вивне* од свршен вид, чијшто видски парник, *вивнува*, се образувал со повторна имперфективизација со суфиксот *-ува*.

Од основната непрефиксирана форма се формирале низа префиксирани деривати, кои со вторична имперфективизација со суфиксот *-в-*, образувале видски парови: *завие – завива, извие – извива, навие – навива, надвие – надвива, обвие – обвива, одвие – одвива, повие – повива, подвие – подвива, превие – превива, попрвие – попрвива, преповие – преповива, отповие – отповива, развие – развива, расповие – расповива, совие – совива, свие – свива*.

Од прасл. **viti* во македонскиот јазик се развила и несвршената глаголска форма *витка*, добиена со суфиксација на глаголот со *-ка* (Конески, 2003, с. 136). И оваа глаголска форма овозможила да се образуваат префиксирани деривати, од кои со вторична имперфективизација со суфиксот *-ува*, се формирале видски парови: *довитка – довиткува, доизвитка – доизвиткува, доразвитка – доразвиткува, завитка – завиткува, извитка – извиткува, иззавитка – иззавиткува, изнавитка – изнавиткува, исповитка – исповиткува, испревитка – испревиткува, навитка – навиткува, обвитка – обвиткува, одвитка – одвиткува, подвитка – подвиткува, подзавитка – подзавиткува, поразвитка – поразвиткува, потсвитка – потсвиткува, превитка – превиткува, призавитка – призавиткува, развитка – развиткува, свитка – свиткува*.

Меѓу именските деривати од основата **vi-* во македонскиот јазик ги регистрираме: *вивка, завивка, извив/извивка, навивка, обвивка, повивка, превивка, свивка, свијок; вит, вител, виток, завиток, свиток, развиток*.

Превојната основа **voj-* била продуктивна единствено во рамките на именската деривација: *завој, навој, повој, повојница, превој, развој*. Од основата **věj-* во македонскиот јазик ја среќаваме лексемата *вејка*, како континуант на именката **vėja*, позната уште во прасловенскиот.

Семантичка деривација

Човекот и неговиот однос во просторот заземаат централно место при анализата на процесот на семантичка деривација. Како што истакнавме во воведот, преку овој процес се набљудуваат асоцијативните низи кои водат потекло од основните човекови позиции, движења, активности итн., до апстрактните содржини од мисловниот свет на човекот. Овде ќе ја претставиме семантичката деривација на прасловенскиот корен **vi-* низ призмата на македонскиот јазик.

Прасловенскиот глаголски корен **vi-* е еден од оние глаголски корени коишто подразбираат еден вид човеково совладување на просторот. Во оваа група спаѓаат и предикатите на другите глаголски корени кои се однесуваат на основното преместување на човекот во просторот, како **sta-/sto-*,

*ved-/*vod-, *slěd-, *pad- (повеќе кај Topolińska, 2017; Марковиќ и Тополињска, 2019), но и *vьrt-/*vort- (Марковиќ, 2021) итн., каде што е вграден и правецот на просторната оска.

Кај прасловенскиот корен *vi- одликувачката вградена семантичка компонента се однесува на **‘спирално движење кон нешто’**. Прототипната врска со еден вид човеково совладување на просторот, овозможила оваа семантичка компонента лесно да се пренесе во различни сегменти од материјалниот свет. Да ги разгледаме примерите²:

1. *Момите танец **виеја**.*
2. *Патот **извива** покрај свиокот на реката.*
3. ***Навива** жица на макара.*
4. *Снегот ги **повил** доземи гранките на дрвјата.*
5. *Таа се **преви** од силната болка во стомакот.*
6. *Мајката го **отпови** бебето.*
7. *Ќе одиш по оваа врвица, па после ќе **свиеш** десно.*
8. ***Развиј** го пакетот да видиме што има.*
9. *Стеблинките на гравот се **виткаа** околу стеблата на пченката.*
10. *Го **довитка** подарокот со шарена хартија.*
11. *Ги **доизвитка** шипките за оградата.*
12. *Змиите се **завиткаа** околу ногалките од столовите.*
13. *Ја **изнавитка** косата на виклери.*
14. *Одвај ја **одвитка** жицата.*
15. *Се **подзавитка** со шалот и излезе надвор по вода.*
16. *Змијата се **позавиткала** околу пленот и полека го голта.*

Примерите ни укажуваат дека појдовната семантичка компонента би можеле да ја сведеме на две поврзани значенски нишки – првата што се однесува на ‘процесот на движењето’, кое е ‘неправолиниско, криво, спирално’, и втората која се однесува на резултатот од тоа движење што подразбира ‘опфаќање (нешто) во просторот’. Во овој контекст приведуваме уште неколку примери:

17. *Жолтата трева се **навила** на цвеќињата.*
18. *Пламените јазници ја **обвија** куќата.*
19. ***Развила** шумата.*
20. *Грамот беше **завиткан** во облаци од чад и прав.*

Појдовната семантичка компонента е присутна кај сите прикажани глаголки деривати во примерите. Таа не се менува ниту кај префиксираните

² Сите примери се преземени од *Дигиталниот речник на македонскиот јазик*: <http://www.makedonski.info/>.

деривати, туку различните префикси единствено влијаат на интензитетот на дејството, или, пак, носат одредена модификација во однос на правецот на движењето.

Базичната семантика на оваа коренска основа ја откриваме и кај именските деривати, одразена врз материјализираниот резултат од ваквото движење: **вивка** ‘колак што се подметнува на главата за носење товар’ (Конески, 2003, с. 238); **извив** ‘брановидно искривување, менување на правецот на пат или река’ (Конески и др., 2005, с. 259); **свивка** ‘тоа што е свиткано како ролна...’, ‘лист од папирус, животинска кожа или пергамент свиткан како книга’ (Конески, 2011, с. 315); **свијок/свиток** ‘место каде што завива пат или река’ (Конески, 2011, с. 316); **навивка** ‘парче платно за обвивање на нозете наместо чорапи’, ‘едно обвивање, навиткување околу нешто (околу столб, макара)’ (Конески, 2006, с. 204); **обвивка** ‘тоа во што е нешто обвиено, завиткано, со што е покриено од сите страни’ (Конески, 2006, с. 412); **превивка** ‘нешто што служи за превивање, за завиткување’ (Конески, 2008, с. 447); **повивка** ‘тоа што служи за повивање (пелена, платно)’ (Конески, 2008, с. 133); **вител** ‘кружно движење на течност или гас (вода, воздух) околу една точка или оска’ (Конески, 2003, с. 254); **завиток** ‘нешто што е завиткано, спакувано’ (Конески, 2005, с. 30); **завој** ‘долга лента од газа или платно што служи за преврзување и заштита на повреден дел од телото’ (Конески, 2005, с. 32); **навој** ‘место каде што се навива преѓа’; **повој** ‘тоа во што се повива новородено дете’ (Конески, 2008, с. 136).

* * *

По пат на асоцијативни поврзувања овој семантички концепт, од човекот и неговото материјално окружување, се пренел до човековиот ментален, или т.н. апстрактен свет. Да ги разгледаме примерите:

1. *Не можеше да го **надвие** чувството на разочарување.*
2. *Внатрешното движење ги **надви** надворешните сили.*
3. *Не можеше да ги **развије** своите мисли.*
4. *Тој ја **разви** науката за јазикот.*
5. *Требаше да се извршат радикални **завои** и престојувања*
6. *Таа индустриска гранка кај нас уште е во **повој**.*
7. *Нема можности за понатамошен стопански **развој**.*
8. *Никој не може да го запре историскиот **развиток**.*

Од примерите кои се однесуваат на менталниот свет забележуваме дека семантиката се воопштува со губењето на просторната компонента. Оттука доаѓа до поголема метафоризација на семантичкиот концепт: ‘**движење**’ – ‘**преминување**’ – ‘**промена**’. Овој семантички концепт е појдовен и обединувачки за дериватите без разлика на нивните речнички дефиниции. За

споредба ќе ги приведеме толкувањата на именските деривати од примерите во *Толковниот речник на македонскиот јазик*. Лексемата **завој** второстепено се дефинира како ‘промена во развојот на нешто’ (Конески, 2005, с. 32), под **новој** среќаваме ‘почеток на развојот на нешто, на некоја дејност’ (Конески, 2008, с. 136), додека **развој** примарно се дефинира како ‘развиток’ (Конески, 2011, с. 32), а **развиток** – ‘процес на преминување на една состојба во друга, посовршена’, ‘степен на умствена, духовна зрелост, ширина на видокругот’ (Конески, 2011, с. 30).

Заклучок

Прегледот на деривациските процеси на наследениот прасловенски корен *vi- и превојната варијанта *voj- во македонскиот јазик ни ја претстави нивната продуктивност во рамките на лексичкиот фонд и ни овозможи да проследиме како македонскиот јазик ги искористил наследените, но и како ги употребил сопствените механизми со цел подлабоко да ја истакне семантичката диференцијација, а притоа пообјективно да го претстави светот во кој суштествува.

Од спроведената анализа на семантичката деривација на глаголските корени кои во себе носат семантички компоненти поврзани со човекот и неговиот однос кон просторот, го согледуваме потенцијалот за нивното пренесување, преку метафоризација и асоцијација, од реалниот, материјален свет до човековиот мисловен, нематеријален свет. И покрај различните процеси на деривација, дериватите на анализираните словенските превојни варијации *vi- и *voj- ја задржуваат прототипната, вградена семантика на основата, макар во нејзиното највоопштено разбирање. Во реалниот свет семантичката компонента цврсто се вградила во соодветните глаголски и именски деривати, додека во менталниот свет, со губењето на концептот за ‘простор’, семантичката компонента се развила во правецот ‘движење/преминување/промена’. Сето ова ја верификува антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот што се однесува на прототипните човекови движења, активности и состојби како основа за преносот на семантичките компоненти од реалниот до менталниот човекот свет.

Библиографија

- Видоески, Б. (1999). *Дијалектите на македонскиот јазик*, 3. Скопје: МАНУ. [Vidoeski, B. (1999). *Dijalektite na makedonskiot jazik*, 3. Skopje: MANU].
- Конески, К. (2003). *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“. [Koneski K. (2003). *Zboroobrazuvanjeto vo sovremeniот makedonski jazik*, Skopje: Filološki fakultet “Blaže Koneski”].

- Марковиќ, М. (2021). Анализа на формалната и семантичка деривација на прасловенскиот корен **vьrt-* во македонскиот јазик. *Прилози ОЛЛН – МАНУ, XLVI-1*, с. 315–324. [Markovikj, M. (2021). Analiza na formalnata i semantičkata derivacija na praslovenskiot koren **vьrt-* vo makedonskiot jazik. *Prilozi OLLN – MANU, XLVI-1*, p. 315–324].
- Марковиќ, М., Тополинска З. (2019). *Македонски – полски. Семантичка деривација на одбрани прасловенски корени*. Скопје: МАНУ. [Markovikj M., Topolińska Z. (2019) *Makedonski - polski. Semantička derivacija na odbrani praslovenski koreni*, Skopje: MANU].
- Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Derksen R. (2008). *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden, Boston: Brill.
- Derksen R. (2015). *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*. Leiden, Boston: Brill.
- Rix, H. (2001). *Lexikon der indogermanischen Verben*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Snoj, M. (2016). *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Topolińska, Z. (1996). Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System. *Biuletyn Polskiego towarzystwa językoznawczego*, 52, p. 57–72.
- Topolińska Z. (2017). Derywacja semantyczna. In: Rajna Dragičević (ed.), *Putevima reči, Zbornik radova u čast Darinki Gortan Premk* (pp. 341–344). Beograd: Univerzitet u Beogradu.

Извори

- Дигитален речник на македонскиот јазик [Digitalen rečnik na makedonskiot jazik]* <http://www.makedonski.info/>
- Конески, К. (ред.). (2003). *Толковен речник на македонскиот јазик, 1*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“. [Koneski, K. (ed.). (2003). *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik, 1*. Skopje: IMJ “Krstе Misirkov”].
- Конески, К. (ред.). (2005). *Толковен речник на македонскиот јазик, 2*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“. [Koneski, K. (ed.). (2005). *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik, 2*. Skopje: IMJ “Krstе Misirkov”].
- Конески, К. (ред.). (2006). *Толковен речник на македонскиот јазик, 3*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“. [Koneski, K. (ed.). (2006). *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik, 3*. Skopje: IMJ “Krstе Misirkov”].
- Конески, К. (ред.). (2008). *Толковен речник на македонскиот јазик, 4*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“. [Koneski, K. (ed.). (2008). *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik, 4*. Skopje: IMJ “Krstе Misirkov”].
- Конески, К. (ред.). (2011). *Толковен речник на македонскиот јазик, 5*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“. [Koneski, K. (ed.). (2011). *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik, 5*. Skopje: IMJ “Krstе Misirkov”].